

LA CIRCULACIÓ MONETÀRIA

MANUEL GOZALBES

Servei d'Investigació Prehistòrica. Diputació de València

LA MONETITZACIÓ DEL TERRITORI VALENCIÀ

La Segona Guerra Púnica suposà en les nostres terres el començament d'una disponibilitat efectiva de monedes i que aquestes començaren a utilitzar-se habitualment com a mitjà de pagament. Fins a l'inici del conflicte, el diner en forma de moneda havia estat poc comú; en els intercanvis s'havia utilitzat la barata i altres formes com l'argent en brut, de la qual coneixem retalls i fragments informes. Tot i que coneixem algunes troballes monetàries anteriors al conflicte, datables entre *ca.* 475 i 237 aC, són relativament escasses i cobreixen un període massa perllongat que no permet parlar d'una monetització significativa del món ibèric. Es tracta fonamentalment de monedes gregues d'*Emporion*, *Massalia* o Sicília dels segles v-iv aC, cartagineses del segle III aC, o de les modestes i pioneres emissions d'*Arse* que només van arribar a conèixer-se en el seu entorn més immediat.

Amb l'inici del conflicte arribaren a la península Ibèrica dues potències fortament centralitzades que reunien els requisits necessaris per a dur a terme encunyacions a gran escala. Durant la guerra, els soldats cobraren amb unes monedes que després van utilitzar per a pagar els béns i els serveis que consumien en les seues relacions amb la població local. Tot i que continuaven existint altres formes d'intercanvi o de diners, la situació va propiciar que molta gent s'habituarà ràpidament a la utilització de monedes. Un dels avantatges que incorporava l'ús de les monedes era que tenien un valor garantit per l'autoritat emissora. No obstant això, al principi no es va obtenir una confiança total dels usuaris, ja que trobem moltes peces d'argent cisellades amb la intenció de comprovar la seua composició metàl·lica. Això demostra que la confiança en la qualitat de les peces no era total i que la moneda o els seus fragments mantenien el seu valor després de la comprovació; l'argent era un metall apreciat i la importància de la seua forma resultava secundària. El cas de les monedes de bronze va ser diferent i la seua generalització més nova, ja que el seu caràcter més fiduciari implicava que el seu valor en circulació era una convenció acceptada per tots a partir d'un valor intrínsec molt reduït.

Per a saber quines monedes es manejaren a les nostres terres durant la Segona Guerra Púnica, el millor és analitzar la composició dels abundants tresors que es van perdre en aquells anys, fruit de la inestabilitat regnant (Orpesa, Xest, la Plana d'Utiel, els Villars, Moixent, Barrada i l'Escuera). En ells veiem que apareixen fonamentalment monedes d'*Emporion*, *Arse*, *Massalia* i dracmes d'imitació ampuritana, al costat de les peces hispanocartagineses i romanes. El sistema monetari grec d'*Emporion* o *Massalia* era diferent de l'hispanocartaginès i del romà, i per això durant alguns anys la massa monetària va ser molt heterogènia tant pel que fa a l'argent com al bronze. Al principi de la guerra

Denari de Q. MAX. Roma, 127 aC. [Museu de Prehistòria de València].

Amb l'arribada dels romans, els denaris es van convertir en la moneda comuna de plata. La seca de Valentia va prendre com a model per a les seues emissions la cornucòpia que apareix en el revers d'este denari.

els romans encunyaven en argent *quadrigati* (6,8 g), per a passar poc després a fabricar denaris de 4,5 g, i victoriats de 3,4 g que al final del conflicte havien rebaixat el seu pes fins els 3,9 i 2,4 g respectivament. Totes aquestes peces van arribar a terres valencianes. A pesar de la diversitat, totes les monedes devien acceptar-se amb facilitat, ja que fins al moment no havia existit a les nostres terres un sistema monetari propi (amb l'única excepció d'*Arse*) i per tant la possible rigidesa d'aquesta situació no era coneguda. Al final del conflicte, els diferents sistemes s'havien aproximat en alguna mesura, però de poc va servir ja que el romà fou el que finalment es va imposar, com a sistema dels vencedors.

EL PERÍODE REPUBLICÀ

Les terres valencianes quedaren incloses dins de la *Hispania Citerior* i per tant en un context monetari plenament romà. Això va comportar que Roma havia d'abastir les necessitats i els salaris de les forces d'ocupació en un nou territori, que encara no estava completament controlat. Els alçaments i la resistència dels ibers durant els primers anys del segle II aC demostren que la integració no va ser immediata. No obstant, això no va impedir que la població autòctona utilitzara la moneda romana com un mitjà habitual de pagament si podien disposar-ne. La troballa d'asos romans i d'un denari folrat en el fortí ibèric del Puntal dels Llops (Olocau, València), la cronologia del qual no supera el 180-175 aC, mostra aquesta actitud. En el tresor de denaris romans de Jalance (València), perdut durant aquestes primeres dècades d'ocupació, resulta interessant comprovar que juntament amb les monedes es van guardar les retallades i el fragments d'argent en brut que encara funcionaven com a forma de diners habituals.

A la fi del segle II aC el circulat estava format per asos i denaris romans i per denaris i una gran diversitat de bronzes ibèrics de vells i nous tallers. Les ciutats valencianes que van encunyar moneda van cobrir amb ella les seues necessitats a molt diferent nivell, com mostren els casos d'*Arse-Saguntum* (64%), *Saitabi* (66%), *Kelin* (18%) o *Valentia* (8%). En la resta del territori aquestes monedes es barrejaven amb les d'altres tallers de la zona catalana, andalusa, o més tard de les seques de la vall de l'Ebre.

Les troballes de monedes dels segles II-I aC a *Kelin* mostren un panorama on predominen les peces encunyades per la mateixa ciutat, al costat de les quals apareixen nombrosos exemplars de *Kili*, *Valentia*, *Arse-Saguntum*, *Kese* o Càstul i de molts altres tallers ibèrics. Les monedes romanes de bronze també estan presents en quantitats significatives.

Tresor de Jalance (València). Primeries del segle II aC.

El tresor inclou, al costat de denaris romans, els fragments i retalls de plata bruta que encara s'utilitzaven com a diners en els intercanvis.

As republicà procedent del Puntal dels Llops (Olocau, València). Cap al 211 aC. [Museu de Prehistòria de València].

Durant la república, la plata que va circular en terres valencianes era quasi exclusivament romana. El bronze, al principi va arribar-hi en quantitats significatives, però no va tardar a veure-s'hi acompanyat i substituït per les diverses emissions ibèriques.

Entre les monedes valencianes, les més abundants van ser les d'*Arse-Saguntum*, que van cobrir les necessitats de bona part del nostre territori. La influència del taller va ser molt significativa en un radi d'uns 100 km, i resulta interessant constatar com a *Valentia* abundaven els seus divisors de bronze, mentre que a Sagunt arribaven monedes de la llunyana *Saitabi* i no de la propera *Valentia*. L'argent encunyat per *Arse* va jugar també un paper important tal com es comprova a partir dels tresors de la Vall d'Almonacid o del carrer Sagunt de València.

Durant la segona meitat del segle II aC i fins al final de les guerres sertorianes el 72 aC, les emissions ibèriques van ser especialment abundants i van aportar una gran diversitat a la massa monetària valenciana. Tresors ocultats durant aquests anys són el tresor castellonenc de Borriol, format per bronzes ibèrics, i els alacantins de Catxapets i la Fonteta del Sarso (Crevillent), compostos exclusivament per denaris republicans, els exemplars més recents dels quals es daten respectivament als anys 101 i 100 aC. Els abundants denaris ibèrics encunyats a primeries del segle I aC a la vall de l'Ebre no van arribar a territori valencià, que es nodria quasi exclusivament de la plata romana. En relació amb les guerres sertorianes, disposem del conjunt de denaris romans del carrer Salvador de València, que sembla estar directament relacionat amb la lluita lliurada a la ciutat cap al 75 aC. Pocs anys més tard, les guerres cesarianes van provocar la pèrdua dels tresors d'*Edeta* i *Castilblanques*, també formats amb argent romà. Veiem doncs, que al segle I aC la moneda en circulació en terres valencianes era romana, exclusivament en el cas de l'argent, mentre que en el cas del bronze es barrejava amb les abundants emissions ibèriques.

L'ESTABILITAT DEL SISTEMA ALTOIMPERIAL

Després de la reforma monetària d'August van canviar moltes coses. En bronze es va reorganitzar la producció i es van posar en funcionament nombrosos tallers locals en les províncies, que en el cas d'*Hispania* van mantenir la seua activitat només fins al regnat de Claudi. *Ilici* i *Saguntum* van ser les úniques seques valencianes que van encunyar moneda i els seus habitants es van nodrir en bona mesura d'aquesta producció. No obstant això, amb ella no es cobria més que una petita part de les necessitats de moneda de la costa valenciana, que va ser coberta també amb la producció d'altres ciutats hispanes, fonamentalment de la vall de l'Ebre i de la costa mediterrània. Al costat d'aquestes produccions, el paper jugat per les emissions de la seca de Roma va ser més bé modest, per situar-se en una mitjana del 15% aproximadament.

Tresor de Castilblanques. Segona meitat del segle 1 aC (Cortes de Pallàs, València).

Polsera formada per denaris pertanyents a un tresor perdut durant les guerres cesarianes, i que, junt al conjunt de Llíria, fa palesa la inestabilitat del període.

Els bronzes que circulaven tenien ara un caràcter propagandístic imperial i la temàtica de les emissions provincials hispanes atorgava una personalitat un poc més local al circulant. Aquest context monetari es va mantenir vigent fins al final de la dinastia júlio-clàudia, perquè a mitjan segle I ja no s'encunyava moneda a *Hispania*. A partir d'aleshores la tendència va ser la progressiva desaparició d'aquestes emissions autònomes entre el circulant i la gradual integració en un context monetari produït quasi íntegrament a Roma. Aquesta situació, en la qual la moneda d'or, la d'argent i la de bronze tenien el mateix origen, es va mantenir plenament vigent fins a mitjan segle III. Les troballes relacionades amb aquest context altoimperial són de monedes d'or (tresor de Torreblanca), d'argent (tresors de Llíria i Alaquàs) i de bronze (tresors d'Horta Seca, Romeu de Sagunt i *Dianium*). Entre tots ells destaca el tresor de Llíria, compost per més de 6.000 denaris, encunyats entre l'últim terç del segle I i començament del segle III.

EL VELLÓ I LES REFORMES

A mitjan segle III tingué lloc un important canvi en el sistema monetari romà, que desembocà en una pràctica desaparició de les monedes d'argent i de bronze. Després d'uns anys de convivència, la moneda encunyada durant els segles I-III fou reemplaçada per «antoninians» o «radiats» de velló que es fabricaven amb una barreja que tenia molt de coure i poc d'argent. La transició entre ambdós sistemes es comprova en el tresor del Mas d'Aragó (Castelló), l'exceptuositat del qual radica precisament en la seua formació mixta dels antics sestercis i els nous antoninians.

As de Celsa (Velilla de Ebro, Saragossa) del 44-35 aC procedent de Carlet. [Museu de Prehistòria de València].

Durant els primers decennis del segle I, la major part del bronze en circulació procedia dels tallers hispànics que van funcionar entre el regnat d'August i el de Calígula.

Sesterci de Neró dels anys 64-66 procedent de Manises (València). [Museu de Prehistòria de València].

Amb Neró ja no s'encunyava moneda a Hispània, que es va abastir des d'aquell moment i fins a mitjan segle III quasi exclusivament de la producció del taller de Roma.

Durant aquests anys comencen a funcionar noves seques en diferents llocs de l'imperi, associades generalment a un proveïment de l'exèrcit en zones frontereres, i s'inicia una tendència a la descentralització de la producció que tendirà a augmentar i que ja no s'abandonarà. Els tresors castellonencs de les Alqueries, Almenara i el Mas d' Aragó contenen entre un 24% i un 56% de monedes encunyades en la zona de Síria, mostrant que aquí van abundar unes peces d'origen molt remot per primera vegada en la nostra història monetària. Les lluites relacionades amb la usurpació de Pòstum a la *Gallia*, i el seu pas a *Hispania*, produït durant el regnat de Gal·lié, van poder ser la causa directa de la pèrdua d'aquests conjunts.

Poc després dels antoninians de Claudi II, que només regnà durant dos anys, són els protagonistes d'un panorama similar, i protagonitzen un circulant que coneixem gràcies al tresor del carrer Roc Chabàs de València i a les nombroses troballes esporàdiques de monedes d'aquest emperador. La qualitat del velló havia disminuït molt ràpidament i cap al 270 les imitacions eren molt abundants. Entre els antoninians del Grau Vell de Sagunt, el 37% són irregulars, encara que hem de tindre present que en ocasions resulta complicat establir un límit entre l'oficial i la imitació. Igual que va succeir en moltes altres parts de l'imperi occidental, el tipus més comú entre les produccions irregulars va ser el de les monedes pòstumines de Claudi II.

El descens de qualitat en la producció estatal va ser molt notable i per això les imitacions s'havien integrat amb facilitat en el circulant. La moneda oficial va intentar recuperar-se i les imitacions es feren menys habituals, cosa que va propiciar potser en alguna mesura que es mitigaren les pèrdues d'unes monedes més acurades. Els intents de recuperació tingueren poc èxit i, finalment, el sistema monetari es reformà per Dioclecià, creant-se els nous *folles* i els seus divisors radiats. Les troballes esporàdiques d'aquestes monedes de finals del segle III i primeries del IV són relativament escasses, tal com es comprova al Grau Vell, on els exemplars del 284-313 suposen només un 1,63% sobre el total. Coneixem també d'aquests anys dos dipòsits monetals molt modestos com són el de la Partida de Mura (5 peces) i el del *Portus Illicitanus* (7 peces). Entre les seques imperials apareixen ara com a destacats els exemplars procedents de *Roma*, *Ticinum*, *Carthago* i *Cyzicus*. El tancament de la seca de *Carthago* el 311 va impedir que continuara sent una de les principals proveïdores de moneda de la península Ibèrica durant la resta de la centúria.

Tresor de Lliria (València). Inicis del segle III. [Fot. V. Escrivà].

Format per més de 6.000 denaris, encunyats entre els regnats de Neró i de Caracalla, és un dels tresors més importants que es coneixen d'època romana.

LES PECULIARITATS DEL BAIX IMPERI

Parlar de troballes de monedes del segle IV és referir-se a peces de bronze de les quals desconeixem el nom i que convencionalment anomenem amb el terme genèric de *nummi*. Els canvis més significatius de la producció monetària d'aquest període es refereixen a constants variacions en la metrologia de les peces, en el seu sistema de fraccionament i a la quasi exclusiva temàtica militar dels seus tipus. Els detalls d'aquests canvis són prescindibles en una visió general de la circulació d'aquestes monedes en les nostres terres.

Cal destacar que les troballes de monedes del segle IV són en línies generals les més freqüents del món romà i que tornen a ser comunes les imitacions en les nostres terres, de la mateixa manera que ho van ser en la resta de l'imperi. L'enorme producció, causa i efecte de la inflació de l'època, unida al baix valor de les peces, va fer que la seua custòdia fóra més descurada que la d'altres monedes en períodes precedents.

Les troballes d'encunyacions de la dinastia de Constantí són molt comunes. D'elles destaca la reduïda grandària i pes, i la facilitat amb què van arribar a les nostres terres les peces de tots els tallers que van produir moneda imperial. Va ser una tònica mantinguda durant un segle en què el circulant de qualsevol província estava format per peces de molt divers origen. Les terres valencianes van rebre la seua aportació tant de tallers occidentals com orientals, encara que el percentatge d'aquests últims va ser sensiblement menor, situant-se entre el 23,5% del Grau Vell i el 29% del *Portus Ilicitanus*. De les seques occidentals, les més comunes van ser *Roma*, *Arelate* i *Treveri*, i de les orientals Constantinoble i *Cyzicus*. Al costat d'elles van arribar en menors quantitats peces de *Londinium*, *Lugdunum*, *Aquileia*, *Ticinum*, *Siscia*, *Sirmium*, Tessalònica, Antioquia, Alexandria i *Heraclia*. Resulta curiós assenyalar que les terres valencianes no han proporcionat cap tresor de les dècades centrals del segle IV, ja que entre el conjunt de la Partida de Mura (301) i el de Monfort B (ca. 388) no tenim constància de cap troballa.

Un dels indicadors més clars del context monetar de la segona meitat del segle IV és la presència del tipus FEL TEMP REPARATIO que després de la seua aparició el 348 i el desenvolupament de les seues múltiples variants, va passar a protagonitzar de forma molt significativa el circulant valencià tant en la seua forma oficial com en la d'imitacions. Els reversos més comuns són els típics del genet clavant la llança sobre un guerrer caigut. A partir del 378 es va produir el nou tipus REPARATIO REIPVB que fou el protagonista del circulant durant les últimes dècades del segle IV i les primeres del V, també en les seues formes oficial i irregular, amb el seu disseny de l'emperador ajudant a alçar-se una figura d'una dona agenollada amb corona de torre.

Els tresors de finals de segle sintetitzen d'alguna forma les característiques de la moneda en circulació durant aquest segle, el de Monfort B, representatiu de l'heterogènia massa monetària de la major part del segle, i el de La Balsa de Camporrobles, que mostra del circulant de final de la centúria amb la presència dels tipus REPARATIO REIPVB i GLORIA ROMANORVM.

Tresor d'Alqueries, Vila-real (Castelló). Cap al 265. [Museu de Belles Arts de Castelló].

Els antoninians van acabar amb el sistema monetari altimperial i protagonitzaren el circulant durant uns trenta-cinc anys a la segona meitat del segle III. Foren encunyats en un major nombre de seques i amb qualitats molt diverses.

Tresor de l'Alcúdia d'Elx, Alacant. Inicis del segle v. [Museu de L'Alcúdia d'Elx].

És l'únic tresor valencià que es conserva de monedes romanes d'or, acompanyades en este cas per joies. Encara que circulaven, les monedes d'or es perdien menys perquè es custodiaven amb més zel que les d'altres metalls.

Nummus de Constantí de l'any 321 procedent del Corral de la Negra (Bèlgida, València). [Museu de Prehistòria de València].

La inflació del període i el baix valor de les peces propicia que les troballes de monedes del segle IV siguin especialment abundants. Les seques són molt diverses i predominen les emissions occidentals (75%) enfront de les orientals (25%).

La informació disponible per al segle v únicament ens permet aprofundir un poc en les dues primeres dècades, ja que en el transcurs d'aquests primers anys la informació de troballes en contextos estratigràfics es dilueix ràpidament fins desaparèixer per complet. El canvi polític amb l'arribada a la península Ibèrica de sueus, vàndals i alans el 409 sembla determinant en aquest cessament de l'aprovisionament. Encara que les troballes esporàdiques de peces encunyades durant aquests anys són molt escasses, hem de considerar que es tracta d'un moment en el qual sembla que van utilitzar intensament les monedes de períodes precedents, a pesar que en alguns casos van existir prohibicions explícites respecte al seu ús. A aquests anys pertany el tresor de l'Alcúdia d'Elx del 406, que, format per tres monedes i joies, és l'únic tresor d'or del període romà que conservem. En l'extrem oposat trobem el tresoret del carrer Avellanes de València, compost pels bronzes coneguts com AE 4, que mostren les característiques d'un circulat en el qual les peces són d'unes dimensions menudes i on ni tan sols la seua acumulació fa l'efecte de ser representativa del concepte riquesa.

Una darrera referència, que d'alguna manera es troba aïllada de la resta, però que resulta de gran importància per al coneixement de l'ús de moneda durant l'Antiguitat Tardana valenciana, la proporciona el jaciment de la Punta de l'Illa de Cullera. Les troballes ens informen sobre les monedes en ús durant el segle VI, cosa que resulta excepcional, perquè cap altre jaciment valencià compta amb una mostra monetar representativa tan tardana. El conjunt revela que es continuaven utilitzant les monedes romanes del segle IV, però sobretot que arribaven peces vàndales i bizantines encunyades en el nord d'Àfrica al segle VI.